

Қазақ философиясындағы адам және оның өмір сүруінің мәні

ЖАРИЯЛАНДЫ
22.03.2021

СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/92568/>

Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университетінің 1 курс магистранты — Айдарқызы
Ақжан,

Жетекшісі: Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университетінің профессоры —
Жанатаев Данат

Философия өзінің түп-тамырын ғасырлар қойнауынан тереңге тартып, өмірлік маңызы зор ресурстарға ие болған руханияттың, дүниетанымның қажетті құрамдас бөлігі ретінде Қазақстан аумағында да өз көрінісін тапты. Қоғамның ең жоғары құндылығы адам болып табылады. Өткеннің барлық озық ойлары адамның ақыл-ойын, білімін адамға және оның табиғатына, адамның мәнін айқындауға және өмірдің шынайы мағынасын табуға мүмкіндік берді. Өйткені, кез — келген философия өмірдің мәні неде деген сұрақтан басталады. Өмірдің мәні мәселесі философиялық рефлексия мәселелерінің бірі болып табылады. Өмірдің мәні — философияның проблемалық саласына әсер ететін күрделі жүйелік білім. Ұлттық әлеуметтік-философиялық ойдағы өмірдің мәні идеяларының көрінісі адамның әлемге, қоғамға, басқа адамдарға және т.б. тұтас көзқарасқа негізделген тұтас қатынасын қамтиды. Бұл мәселенің ерекшелігін, біріншіден, оның өзектілігі (болмысы); екіншіден, жалпыадамзаттық құндылықтар; үшіншіден, адам болмысының іргелі негізі бар ұлттық-тарихи дәстүр айқындайды. Өмірдің мәні негізінен әлеуметтік-философиялық мәселе болып табылады, өйткені оның шешілуіне сүйене отырып, адамның әлеуметтік және табиғи болмысына, адамның және әлеуметтік топтардың әлеуметтік бағдарлануына адами өлшем беруге болады. Философияның құндылығы Қазақстан философтарының көптеген ұрпақтарының күш-жігері бағытталған адам өмірінің мағынасын барабар қалыптастыру мен анықтаудан тұрады. Өмірдің мәні туралы мәселе адамның рухани қалыптасу мәселесі ретінде ғана емес, сонымен бірге ағарту, адамгершілік тұрғыда өзін-өзі анықтау және әлеуметтік әділеттілік арқылы ұлттың рухани қалыптасу мәселесі ретінде де қойылды.

Адам — әлеуметтік болмыс. Оның даралығы оның қызметінің барлық салаларында

ашылады, ол жаңа шешімдерді іздеумен және қабылдаумен байланысты қоғамның жаңаруымен тікелей байланысты. Адамның шығармашылығы, оның қоғамның материалдық және рухани өміріне қосқан үлесі өмірді мағыналы етеді. «Осылайша, адамдар өмірінің мәні — олардың жеке ұмтылыстарын адамзаттың прогрессивті дамуымен байланыстырудан тұруы керек... Әр адам өмірінің мәні адамзат тарихының мағынасымен тығыз байланысты, ол әр дәуірде адамзатқа белгілі бір міндет қояды. Бұл міндет қоғамның заңды дамуына байланысты» -, деп жазады И. Д. Панцхава [1].

Тәуелсіз демократиялық қоғамды құруда өмірдің әлеуметтік-философиялық аспектісіндегі мағынасы мәселесі одан әрі даму жолдарын түсінуге және анықтауға көмектеседі. Егер Қазақстанның өткеніне үңілетін болсақ, онда қазақтарда философия әлемнің барлық халықтары сияқты табиғи жолмен пайда болғанын көреміз. Бұл адамның өмірі мен жақын адамдарының және жалпы барлық адамдардың өмірі үшін қаншалықты маңызды екенін түсіну үшін оның айналасындағы әлемді түсіну қажеттілігімен байланысты болды. Бірақ әр мәдениеттің өзіндік ерекшеліктері бар. Өмірдің мәні туралы түсінік, ең алдымен, ұлттық ерекшеліктерді, өзіндік ерекшелігін сіңіреді; екіншіден, жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесін негізгі қажеттілік ретінде белгілейді. Өмір мәнінің проблемасы негізінен көшпелі халықтың ерекшеліктерімен, оның тұрмысымен, әдеттерімен, әдет-ғұрыптарымен, салт-дәстүрлерімен, сондай-ақ қазақтардың бүкіл тарихи өмірі қоршаған әлеуметтік-мәдени ортаның әсерімен байланысты болды.

Көшпелі өмір салтының бірегейлігі ерекше менталитет пен дүниетанымды қалыптастырды. Еуразияның қақ ортасында өмір сүрген көшпенділер ойлау мен қоғамдық ұйымдастырудың өзіне ғана тән ерекше тәсілін қалыптастырды. Егер өмірдің мәні туралы мәселені адам емес, өмірдің өзі қояды деген болжамға сүйенетін болсақ, онда көшпелілердің өмірі қоршаған табиғатпен ұтымды қарым-қатынаста болды.

Қазақ философиясының басты мәселесі — адам (тұлға) және қоғам. Бұл арақатынаста өмірдің мәні мәселесінің әлеуметтік-философиялық аспектісі ашылады.

Адамның жеке өмірінің маңызды көрінісі — оның құндылықтарының ең жоғары интеграциясы болып табылатын өмір мағынасының болуы. Өмірдің белгілі бір мағынасын қалыптастыру мәдениет тарихында дамыған белгілі бір әлеуметтік құндылықтарды интернационализациялауды қамтиды. Қазақ халқының санасында қасиетті орындар мен қабірлерді қастерлеумен байланысты көшпелі мәдениеттің ежелгі дәуірі туралы түсінік терең тамыр жайған. Белгілі бір құрмет ежелден халықтың жадында сақталған. Қазақ халқы, дала сияқты, жаңа идеялардың толқынына ашық болды және діни адамгершілікке жат емес. Қазақ көшпенділерінің ділі басқа этностар мен мәдениеттерге деген толеранттылықпен айқындалды. Бұл Қазақстан аумағында зороастризм /Avesta/, христиан, ислам өмір сүргендігімен байланысты. А. Х. Қасымжанов, С. А. Қасымжанова “қазақ халқының рухани мұрасы» атты еңбегінде «қазақтардың ежелгі ата —

бабаларының дүниетанымын тәңірлік деп, жоғарғы құдай — тәңір деп атау оңайырақ әрі дұрыс болар еді. Шын мәнінде қазақтардың ежелгі дүниетанымы зороастрлық болған және оның іздері отқа табынуда, сумен және жермен байланысты тазарту және емдеу рәсімдерінде айқын байқалады» [3]. Шығыста дін мен философияның антропологиялық бағыты тарихи тұрақты сипатқа ие деп саналады. Ерекше бағыт — бұл адамға және оның мақсатына деген көзқарасын білдіретін, белгілі бір өмір жағдайларымен қоршалған және сопылық бағыт алған ислам. «Православиелік исламнан күрделі философиялық базамен және соған сәйкес антропологиялық іліммен ерекшеленетін суфизмде христиан идеялары (адам Құдайдың бейнесі мен ұқсастығы ретінде) және буддизм мен индуизмге тән идеялар (патетизм, иогиялық практика) біріктірілген. Сопылық діни талаптардың сыртқы сақталуына емес, адамның ішкі өзін-өзі жетілдіруіне назар аударады, бұл, сайып келгенде, ондағы Құдайдың маңызын білдіреді» [4]. Сопылықтың X-XI ғасырлардағы мұсылман мәдени ренессансы ретінде әлемдік мәдениетке қосқан елеулі үлесін жоққа шығармаймыз, сопылық қазақ даласына жат емес, керісінше, қазақтың жанына жақын терең ойды қамтыған және XIX ғасырға дейін қоса алғанда маңызды рөл атқарған. «Әлемдік сопылықтың құрамдас бөліктерінің бірі — қазақ философиясы. Қазақ даласы «ақылды жүрек» тұжырымдамасын дамыту және тарату үшін құнарлы орта болды, «сопылықтың өзін-өзі жетілдіру жолы адамның жүрек кеңістігінде жүзеге асырылады» [5]. Сопылық тұжырымдамасының бұл тұжырымы қазақ рухына өте жақын болды. Мәдениеттің тарихи сипаты ұлттық өзін-өзі тануда ерекше құндылыққа ие және оны әр адам қабылдайды және оның құндылықтарының жоғары интеграциясы ретінде әрекет етеді, демек ол мағынаның болуын білдіреді.

Аймақтың исламдануы (VIII ғасырдан бастап) мәдениеттің өзіндік ерекшелігін жоғалтуға, Орта Азия халықтарының өмір сүру мағынасын жоғалтуға әкелмеді, керісінше оның гүлденуіне ықпал етті.

Абай, Шәкәрім, Ш.Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, М. Жұмабаев, Ғ. Қараш және т.б. көрнекті мәдениет қайраткерлерінің шығармашылығындағы қазақ ағартушылығы өзінің тағайындалуын ескі, дәстүрлі рулық түсініктермен күресте және білімді, еңбекқор, белсенді, жауапты адамды тәрбиелеуде көрді. Қазақ ағартушыларының алға қойған мақсаты көбінесе біздің мемлекетіміз қазіргі даму кезеңінде алға қойған міндетпен сәйкес келетінін атап өту қиын емес, және бұл ретте біз қазақ ағартушылығының зор тарихи маңызын, оның өзектілігін көреміз. Қазақтың ағартушылық ойы, шын мәнінде, Қазақстанның Ресейге қосылуынан кейін халықтың өмірінде болған үлкен өзгерістерге жауап болды.

Қазақ ойшылдарының (Абай, Шәкәрім, Торайғыров, Аймауытов) пікірінше, тұлға — адамның тіршілік әрекеті процесінде, таңдау еркіндігінде және өз бетінше әрекет ету актісінде қалыптасатын және жетілдірілетін әлеуметтік қасиеттердің тұтас жүйесі. Ойшылдар өмірдің лайықты мағынасын табуда жеке адам өсетін және дамитын ортаға,

яғни тәрбие мен білімге үлкен мән берді. Бұл екі көрсеткіш адамның қандай болатынына байланысты болды: зұлым немесе адамгершілігі мол азамат. Қазақ ойшылдарының ілімдерінде адамгершілік адамның әлеуметтік-философиялық табиғатының ажырамас бөлігі болып табылады. Сонымен, атап айтқанда, кез-келген мораль жеке адамның жалпыадамзаттық әлеуметтенуін білдіретін негізгі қағидаттардан туындайды, яғни, оның басқа адамдармен қарым-қатынас жасау, оларға жанашырлық, көмек және мейірімділік білдіру, ұмтылысты, тілекті, ерік-жігерді, басқаларды түсіну өнерін көрсету, басқалардың алдында өз мінез-құлқында жауапты болу қажеттілігі және т.б. Адамгершілік жалпы адамның әлеуметтік табиғатының ең тікелей көрінісі болып табылады.

Мораль — бұл рухани болмыстың тәсілі, ол арқылы адам мағынаны тауып, оны жүзеге асыра алады. Ұлы ойшылдардың шығармалары әрқашан мораль мәселелеріне әсер ететіні кездейсоқ емес, әрдайым патриархалды-феодалдық қоғамның моральын сынаудан басталады. Абай патриархалды-феодалдық қоғамда барлық жерде өзара өшпенділік пен өшпенділікті тудыратын материалдық құндылықтар үстемдік ететінін дұрыс атап өтті. Сондықтан Абай: «Адам жылап туады, ашуланып өледі», — дейді. Адамның әлеуметтік мәдениеті, тіпті ең қолайлы объективті жағдайлар мен мүмкіндіктер болса да, өздігінен пайда болмайды. Оның қалыптасуында қиылысады. Қолайлы объективті жағдайлар болған кезде ауырлық орталығы тәрбиеге ауыстырылады. Кант тәрбиеде адам табиғатын жетілдірудің үлкен құпиясы бар деп жазды... Адам әлі де өзінің жақсы қабілетін дамытуы керек. Ж.Аймауытовтың этикалық көзқарастарында тұлғаны қалыптастыру және дамыту факторы ретінде тәрбиеге үлкен мән беріледі. Балаға қандай тәрбие берілетіні оның болашағына байланысты.

Мәдениет, экономика, саясат, ғылыми салалардағы ұлтаралық келісім көп қырлы қоғамның тұтастығы мен бірлігін нығайту арқылы мемлекетіміздің өркендеуіне алып келеді және жер бетіндегі бейбітшіліктің кепілі болып табылады. Өзгермелі әлемнің жаңа сын-қатерлері бізден бірлік пен нығаюды талап етеді, ал біздің барлық күш-қуатымыз негізінен жойқын және азғындататын мағынасы бар терроризм мен экстремизмге қарсы бағытталуға тиіс.

Қазақстан жалпы адамзаттық құндылықтары бар көпмәдениетті қоғам ретінде саяси және азаматтық құқықтар мен барлық этностық топтардың теңдігі негізінде шынайы демократияны қалыптастыруға ұмтылуда. Біздің мемлекетіміздің міндеттеріне жеке тұлғаның қалыптасуында, қалыптасуы мен дамуында үлкен рөл атқаратын тәрбие мен білім беруді демократияландыру мен ізгілендірудің бірінші дәрежелі маңызы кіреді. Практикалық тұрғыдан алғанда, демократиялық мемлекет жағдайындағы проблема ретінде өмірдің мәні объективті әлемнің де, жеке тұлғаның да прогресті жүзеге асыруда жауап береді. Тек осы жағдайда ол жеке адамның өмірін нақты жоғарылатады, сондықтан әлемнің өмірін байытады. Еуразиялық философияға (антропоцентризм) тән

жеке тұлғаның өзіндік құндылығы міндетті түрде сақталатын жеке мағынаның әмбебап мағынамен байланысын болжайтын өмірдің мәні: адам — ғаламның орталығы. В. И. Зорин Еуразиялық философияның басты мақсатын «даналық негізінде өмірлік табысқа қол жеткізуде» көреді, себебі «даналық жердің барлық халықтарының мәдениетінің негізінде жатыр және жатыр» [6,13-15]. Осылайша, еуразияшылдық халықтың бірігу мен келісімге деген артып келе жатқан қажеттілігін неғұрлым қалыпты қанағаттандыруға ұмтылу ретінде интеграцияның жаңа нысанын іздеуді ұсынады.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында бізді біріктіретін факторларды қарастырады: «бұл біздің шекарамыздағы жеріміз, оны жабдықтаған ата-аналарымыз, сәтсіздіктердің ащысын бірге бастан кешірген және жетістіктердің қуанышымен бөліскен ортақ тарихымыз. Бұл жерде бірге тұрып, жұмыс істейтін біздің балаларымыз. Біздің әрқайсымыз ата-анамыздың алдындағы парызымызды түсінуде және балаларымыздың өмірін жақсарту үшін біргеміз. Бүгінгі таңда бұл нақты мақсаттар үшін бірлік пен шоғырланудың нақты платформасы» [7]. Адам жеңілмейді, өйткені оның ерік-жігері, ақыл-ойы және жүрегі (Абай) бар, олар шығармашылық жасампаздық пен жауапкершілікті тудырады және болашаққа, тарихи прогреске деген сенімді орнықтырады.

Өмірдің мәні белгілі бір әлеуметтік шындықтың маңызды қасиеттерін көрсетеді. Осыған сәйкес «өмірдің мәні» ұғымының мазмұны қоғаммен бірге дамудың әртүрлі кезеңдерінен өтеді, бірақ сонымен бірге өзінің маңызды белгілерін сақтайды [8]. Бүкіл өмірдің міндетін түсіну әрқашан адамның бір немесе бірнеше қажеттіліктеріне сүйенеді және бұл адамның негізгі ерекшелігін білдіреді. Осы мәселе бойынша философ-мамандардың зерттеулері өмірдің мәні әр адамның өмірлік тәжірибесі мен белгілі бір мәдениетті игеру процесінде олардың мазмұнын алады деп сендіреді.

Қазақ мәдениеті біртұтас жүйе ретінде өзінің жер қойнауында қуатты біріктіруші факторға – жоғары адамгершілік құндылықтарға, адамға, қоғамға, табиғатқа, әлемге қатысты моральдық негіздерге ие. Мәдениет тұрақты құндылыққа ие, ол адамға шығармашылық процесінде, өмірдің мәнін жүзеге асыруда өзіне сенуге көмектеседі, бұл азаматтық қоғам құрылысында міндетті түрде қажет. Шәкәрімнің «әлем тозақ емес, керісінше, жұмақ. Егер адамдар бір-біріне қысым жасамаса және зиян келтірмесе, бірақ бауырластық бірлікте өмір сүрсе және өздерінің адал еңбектерімен табиғи байлықтарды риясыз пайдаланса, онда, әрине, әлем жұмаққа айналады» [9]. Бұл демократиялық тәуелсіз мемлекеттің мақсаты өзін-өзі анықтауға жағдай жасау ғана емес, сонымен бірге күш-жігерін қоғамдық қатынастарды жетілдіруге бағыттаған тұлғалардың қажеттіліктері мен өмірлік мағыналарының стереотиптерін сапалы өзгерту деп болжауға негіз береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Панцхава И.Д. Человек, его жизнь и бессмертие. М.,1967. С.188-189.
2. Казбек А., Казбек С. Искание истины. А.: Ғылым,1998. – 144с.
3. Касымжанов А.Х., Касымжанова С.А. Духовное наследие казахского народа.
4. Природа и дух: мир философских проблем. /Под общ. ред. В.Л.Обухова/. – СПб.,1995. – 209с.
5. Бегалинова К.К. Суфизм как религиозно-философская концепция мира и человека. /179/.
6. Назарбаев Н.А. «Казахстан – 2030». Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев.
7. История социологии в Западной Европе и США. /455/.
8. Буржуазная философия XX века. М.,1974.С.246.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.